१८१ अगस्त्यो मैत्रावरुणिः।अश्विनौ। त्रिष्टुप्।

कदु प्रेष्ठाविषां रयीणामध्वर्यन्ता यदुन्निनीथो अपाम्।

अयं वां यज्ञो अकृत प्रशस्तिं वसुधिती अविताराजनानाम्॥ १.१८१.०१

कत्- कदा। प्रेष्ठौ- प्रियतमौ। अध्वर्यन्ता- ध्वररहितकर्म परिगच्छन्तौ। इषाम्- सदेषणाः। रयीणाम्- दानयोग्यसंपदः। अपाम्- चित्ताधारशक्तीः। उन्नीथः- ऊर्ध्वं प्रापयथः। वसुधीति- चित्तवृत्तिस्तम्भस्य धातारौ। वसु स्तम्भे । जनानां अविताराः- जनरक्षकौ भवन्ताविति। प्रशस्तिम्- भवतोः स्तुतिम्। अयम्- इदम्। वां यज्ञः- भवदुपासनम्। अकृत- करोति ॥१॥

आ वामश्वासः शुचयः पयस्पा वातरंहसो दिव्यासो अत्याः।

मनोजुवो वृषणो वीतपृष्ठा एह स्वराजो अश्विना वहन्तु॥ १.१८१.०२

शुचयः- परिशुद्धाः। पयस्पाः- उदकपातारः। मूलशक्तिधारानुभवसंपन्नाः। वातरंहसः- वायुवेगाः। दिव्यासः- दिव्याः। अत्याः- अतनशीलाः। मनोजुवः- मनोवेगाः। वृषणः- वर्षकाः। वीतपृष्ठाः- कान्तपृष्ठाः। स्वराजः- स्वयं दीप्तिमन्तः। वाम्- युवयोः। अश्वासः- तुरगोपलक्षितप्राणाः। इह- अत्र। अश्विना- प्राणेशौ भवन्तौ। आ वहन्तु ॥२॥

आ वां रथोऽवनिर्न प्रवत्वान्त्सुप्रवन्धुरः सुविताय गम्याः।

वृष्णः स्थातारा मनसो जवीयानहम्पूर्वो यजतो धिष्ण्या यः॥ १.१८१.०३

अवनिर्न- भूमिरिव। प्रवत्वान्- विस्तृतः। सुप्रवन्धुरः- शोभनपुरोभागः। वृष्णः- वर्षकः। मनसो जवीयान्- मनसो वेगवत्तरः। अहंपूर्वः- उत्साहयुक्तः। यः। सः। वाम्- युवयोः। रथः- ऋताख्यो रथो लक्ष्यप्रापकरंहणप्रतीकः। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। यजतः- पूज्यः सन्।

Dr. Ranganji

स्थातारा- तदधिष्ठातारौ। धिष्ण्या- धीगतावश्विनौ। सुविताय- अस्मदनुग्रहार्थम्। आ गम्याः- अत्र प्रापयतु ॥३॥

इहेह जाता समवावशीतामरेपसा तन्वा३ नामभिः स्वैः।

जिष्णुर्वामन्यः सुमखस्य सूरिर्दिवो अन्यः सुभगः पुत्र ऊहे॥ १.१८१.०४

इहेह- अस्मिन्नस्मिन्। प्रत्युपासकशरीरे इति भावः। जाता- आविर्भूतौ। अरेपसा- अदोषौ। तन्वा- रूपेण। स्वैः नामभिः- स्वयशोभिः। समवावशीताम्- श्वासप्रश्वासौ कामयेथाम्। सुमखस्य- अस्य शोभनयज्ञस्य प्राणायामाख्यस्य मध्ये। जिष्णुः- प्राणेशनशीलः। अन्यः- द्वयोरेकः। सूरिः- सूर्यः। सूर्यनाडीशनशक्तिभूतः सूर्यानुलोमो वा। दिवः- नभः। अन्यः- इतरः। सुभगः पुत्रः- सौभाग्यवान् सूनुः सोमः। ऊहे- प्राणं वहति। चन्द्रनाडीशनशक्तिश्चन्द्रानुलोमो वा ॥४॥

प्र वां निचेरुः ककुहो वशाँ अनु पिशङ्गरूपः सदनानि गम्याः।

हरी अन्यस्य पीपयन्त वाजैर्मथ्रा रजांस्यश्विना वि घोषैः॥ १.१८१.०५

वाम्- युवयोर्मध्ये एकस्य। ककुहः- उच्छ्रितः। पिशङ्गरूपः- तेजोमयः। निचेरुः- नितरां चरणशीलः। रथः- गतिप्रतीकः। वशान् अनु- चित्तवशीकरणमनुसृत्य चित्तम्। सदनानि- अध्यात्मसाधनभूमिकाः। प्र- प्रकर्षेण। गम्याः- गमयतु। सूर्यानुलोमः सूर्यभेदनं वायम्। अथवा चित्तप्रसादनहेतुभूतोऽयं रेचकः। अन्यस्य- युवयोरन्यस्य। हरी- आकर्षणभूतप्राणाः। वाजैः- गतिभिः। घोषैः- मन्त्रैश्च। मथ्ना- हृदयमथनेन च। रजांसि- साधनभूमिकाः। पीपयन्त- आप्याययन्ति। चन्द्रानुलोमश्चन्द्रभेदनं वायम्। अथवा चित्तधारणाहेतुभूतपूरकोयम् ॥५॥

Dr. Rangaji

प्र वां॑ शरद्वा॑न्वृष॒भो न नि॒ष्षाट् पू॒र्वीरिष॑श्चरति॒ मध्व॑ इ॒ष्णन्।

एवै॑र॒न्यस्य॑ पी॒पय॑न्त॒ वाजै॒र्वेष॑न्तीरू॒र्ध्वा न॒द्यो॑ न॒ आगुः॑॥ १.१८१.०६

वाम्- युवयोरेकः। शरद्वान्- शारदचन्द्रः। वृषभः। न- इव। निष्षाट्- शत्रुसहनशीलः। मध्वः- सोमरससंबन्धिनीः। पूर्वीः- प्राचीनाः। इषः- एषणाः। इष्णन्- कामयन्। चरति। अयं चन्द्रानुलोमः। अन्यस्य- सूर्याख्यस्य। एवैः- कामयन्तीभिः। वाजैः- गतिभिः। पीपयन्त- साधकाः स्वानेवाप्याययन्ति। वेषन्तीः- व्याप्तास्ता गतयः। ऊर्ध्वा नद्यो न- उन्नता आप इव। मूलशक्तिधारा इव। आगुः- आगच्छन्ति। अयं सूर्यानुलोमः। ॥६॥

अस॑र्जि वां॒ स्थवि॑रा वेधसा॒ गीर्बा॒ळ्हे अ॑श्विना त्रे॒धा क्षर॑न्ती।

उप॑स्तुताववतं॒ नाध॑मानं॒ याम॒न्नया॑मञ्छृणुतं॒ हवं॑ मे॥ १.१८१.०७

वेधसा- मेधाविनौ। अश्विना- प्राणापानगतीशनाधिदेवते। वाम्- युवयोरर्थं युवयोः सरणसमये पूरकरेचकसमये। गीः- मन्त्रः। असर्जि- सृष्टः। बाळ्हे- धारणे च कुम्भके चेति भावः। गीः- मन्त्रः। असर्जि- सृष्टः। त्रेधा क्षरन्ती- मन्त्रस्त्रिधा पूरककुम्भकरेचकभेदेन प्रवहति। यामन्नयामन्- वातस्य गतागतौ प्राणायामे। नाधमानम्- अध्यात्मवृद्धिं याचमानम्। मे- मम। हवम्- मन्त्रमयमाह्वानम्। उपस्तुतौ- मन्त्रस्तुतौ सन्तौ। शृणुतम्॥७॥

उ॒त स्या वां॒ रुश॑तो॒ वप्स॑सो॒ गीस्त्रि॒बर्हि॑षि॒ सद॑सि पिन्वते॒ नॄन्।

वृषा॑ वां मे॒घो वृ॑षणा पीपाय॒ गोर्न सेके॒ मनु॑षो दश॒स्यन्॥ १.१८१.०८

उत- अपि च। वाम्- युवयोः। रुशतो वप्ससः- दीप्तिमद्रूपसंबन्धिनी। गीः- वाक् मन्त्रो वा। त्रिबर्हिषि सदसि- पूरककुम्भकरेचकभेदेन भूमिकात्रययुक्तसदने। नॄन्- उपासकान्। पिन्वते-

Dr. Rangani

आप्याययति। वृषणा- वर्षकौ। वाम्- युवयोः। वृषा- वर्षकभूता गतिः। गोः- उदकस्य। सेके- वृष्टौ। मेघो न- मेघ इव। मनुषः- मनुष्यार्थम्। दशस्यन्- दास्यन्। पीपाय- आप्याययति ॥८॥

युवां पूषेवाश्विना पुरंधिरग्निमुषां न जरते हविष्मान्।

हुवे यद्वां वरिवस्या गृणानो विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ १.१८१.०९

अश्विनौ- प्राणेशौ। पूषेव- पोषकः सूर्य इव स्थितौ। आत्मसूर्यस्य मार्गोप्यात्मसूर्यवदस्तीति भावः। पुरन्धिः- बहुप्रज्ञायुक्तधीसंपन्नः। हविष्मान्- ध्यानभावनादिहव्ययुक्त उपासकः। अग्निम्- सर्वभूतहितक्रतुम्। उषाम्- ज्ञानोदयदेवताम्। न- इव। युवां जरते- युवामपि स्तौति। वाम्- युवाम्। वरिवस्या- परिचर्यया। गृणानः- स्तुवन्। हुवे- आह्वयामि। अग्निः सर्वलोकहितरत्युद्भूतसङ्कल्पः। अश्विनौ प्राणापानेशनशीलौ पूरकरेचकौ। उषाः कुम्भकम्। सूर्यः कुम्भकान्तस्थचेतनानुभवः। एतेषामैक्यं वदत्ययं मन्त्रः ॥९॥

Dr. Rangaji